Opponensi vélemény

Maticsák Sándor

Az erza-mordvin névszóképzők nyelvtörténeti vizsgálata c.

akadémiai doktori értekezéséről

Maticsák Sándor már eddig is számos publikációval gyarapította a mordvinisztikai szakirodalmat, így nem meglepő, hogy akadémiai doktori értekezésének témájául az erza névszóképzők nyelvtörténeti vizsgálatát választotta. A téma fontos és időszerű, bár azt a szerző kétféleképpen is szűkítette: terjedelmi okokból eltekintett a másik fő nyelvjárás, a moksa vizsgálatától, és az erza igeképzéssel sem foglalkozik. Ez a szűkítés érthető és elfogadható, a dolgozat így is meglehetősen terjedelmes, 622 lap. Teljes mértékben elfogadható, hogy kutatása során a szerző a nyelvtörténeti szempontot érvényesítette, hiszen „Átfogó, rendszerszerű tanulmány még nem született a mordvin névszóképzők történeti fejlődéséről...” mint a Bevezetésben (7. l.) olvashatjuk. Fontos módszertani újítása a dolgozatnak, hogy a szerző feldolgozta a legfontosabb szótárakban található összes képzett szót, beleértve azokat is, amelyekről a vizsgálat során kiderült, hogy képzett voltuk nem igazolható. A teljességre való törekvés helyeselhető, de ez nem jelenti azt, hogy a teljes anyagot publikálni is kell, különösen a mai transzparens képzők esetében. Egy esetben ezt a szerző is így érezte, hiszen a *–ma/-mo* képző esetében 2500 szóból álló adattárából csak 329 címszót közöl (270. l.) Ez a csökkentett adattár is kiteszi a képző tárgyalására szánt 30 lap felét. A szintén gyakori *–ks* képzőt 31 lapon tárgyalja a szerző, ebből az adattár 15 lapot tesz ki, a szakirodalmi információk c. pont pedig 5 lapot. Ez utóbbi esetében is lehetett volna szűkszavúbb. A mű első fejezetében van ugyanis egy 25 lapos kutatástörténeti áttekintés. Ezen kívül szinte minden egyes képző tárgyalásakor megjelenik a hosszabb-rövidebb szakirodalmi információk c. pont, amelyik számos esetben nem tartalmaz a képző története vagy funkciója szempontjából lényeges új információt.

Az értekezés felépítése logikus és jól áttekinthető. Az első fejezetben (Bevezetés, háttérinformációk 7-56. l.) a már említett alapos és részletes kutatástörténeti áttekintés után az adatbázis forrásait és a szócikkek felépítését mutatja be a szerző. Ebben a fejezetben van szó a hangjelölési és helyesírási kérdésekről is. Az erza adatokat egyes forrásokban cirill, másokban latin betűkkel írják. A szerző mindenütt megtartotta az eredeti írásmódot. Ez általában nem okozott problémát, de egy-két helyen van egy kis keveredés. A 11. lapon a поладо- > полатксс alakok a szöveg szerint Paasonentól származnak, mégis cirill betűsek. Van olyan adat is, amelyben a szó egyik fele cirill, a másik latin betűs, pl. vtj. *šакша* szó eleje latin a vége cirill betűs (161. l.) ,a *kemeńʉe* ’tizedik’ szóban (587. l.) a szótő latin- a képző cirill betűs.

Hiányoltam a bevezető fejezetből egy rövid elméleti összefoglalást a szóképzésről, a vele kapcsolatos nyelvtörténeti és más problémákról, a képzők és esetragok elhatárolásáról stb. Néhány kérdésre (produktivitás, gyakoriság) kitér az 1.5. pontban, az önálló szóból keletkezett

képzők és összetételi utótagok elhatárolásáról pedig szól a 4. fejezetben, továbbá az egyes képzőkhöz és szócikkekhez fűzött magyarázatokból is következtetni lehet a szerző elveire, mégis jó lett volna a bevezetést egy ilyen ponttal kiegészíteni.

A második fejezet (Ősi, elhomályosult főnévképzők 57-190. l.) két részből áll: Az alapnyelv képzőrendszere c. rész a mordvin önálló életét megelőző időszakok (uráli, finnugor, finn-permi és finn-volgai alapnyelv) szóképzésével foglalkozik. Megbízhatóan ismerteti a korábbi véleményeket és gondosan kigyűjti az UEW-ből a képzettnek tartható szavakat, sőt egy nagyon szemléletes táblázatban is bemutatja őket (65-66. l.) Az is feltűnik neki, hogy az UEW sokféle formában (kötőjel, kötőjel és zárójel, kötőjel, tilde és zárójel stb.) kapcsolja a képzőket a szótőhöz. Ezt a szerző tapintatosan így kommentálja: „Ez a tarkaság teljességgel érthető...", holott itt egyszerűen következetlenségről van szó. Elfogadja és idézi is Rédei kijelentését: „ az első és legfontosabb kritérium szerint képzett alakoknak tekintendők azok a PU/PFU etimológiák, amelyek három szótagú alapalakra vezethetők vissza." (64. l.) A dolog nem ilyen egyszerű. Ezt már Rédei is érezhette, mert 1976-os cikkében azt is megnézte, hogy van-e a képzettnek tartott szavak alapszavának folytatója valamelyik uráli nyelvben. Az általa felsorolt 37 szó között 16 ilyet talált, tehát csak ezek tekinthetők nagyon valószínűen képzett szavaknak. Ugyanakkor már Rédei utalt arra, hogy a két szótagú és szóbelseji mássalhangzó-kapcsolatot tartalmazó szavak között is lehetnek képzettek. Vagyis újra és alaposan meg kellene vizsgálni az alapnyelvi szóképzés kérdését. De ez nem ennek az értekezésnek a témája.

A fejezet nagyobbik részében az ősi, elhomályosult képzők elemzésére kerül sor. Az egyes képzők tárgyalása azonos szerkezetben történik: a képző alakja, eredete, a vele kapcsolatos szakirodalmi információk, azok a szavak, amelyekben a rokon nyelvi adatok alapján képző van, azok a szavak, amelyek a mordvin nyelvjárási változatok alapján képzetteknek tekinthetők és azok a szavak, amelyek képzett voltát nem lehet eldönteni, mert ismeretlen eredetűek. A képző tárgyalását rövid összefoglalás zárja. A felsorolásból kiolvasható kritériumok és a szerkezet is számomra teljességgel elfogadhatók. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy minden egyes szó megítélésével vagy besorolásával egyetértek.

Véleményem szerint azok a szavak, amelyek már az alapnyelvben képzettek voltak és ebben az alakban maradtak meg a mordvinban (pl. *ud'em* 'velő' < FU *wiδєmє*, továbbá *numolo* 'nyúl', *śejel* 'sün', *sivel'* 'hús') az erza szempontjából nem tekinthetők képzett szavaknak, tehát nem tartoznak a dolgozat témaköréhez. Ha a szerző mégis ragaszkodik hozzájuk, akkor egy külön csoportot kellene belőlük képezni.

Úgy tűnik, hogy több esetben a szerző nem alkalmazta következetesen az általa kidolgozott helyes elveket. Néhány példa:

ksnav 'borsó' (74. l.) A szócikk végén ezt olvassuk: „Amennyiben a szó tényleg kapcsolatba hozható a permi alakokkal, abban az esetben a *–v* (és az *–n* ?) olyan képzőnek tekinthető, amelyik a mordvin külön életében tapadt a szótőre. " Az idézet előtti részből azonban az derül ki,

hogy a permi és a mordvin szavak hangtanilag nem kapcsolhatók össze, bár jelentésük azonos. A szerző gyakran másutt is óvatosan fogalmaz (ha, akkor) és kerüli az egyértelmű állásfoglalást.

koṅov 'papír' Lehet, hogy a szóvégi mássalhangzó képző, de semmiképpen nem tartozhat ez a szó az 1.4. csoportba (A *–v* a mordvin nyelvjárási változatok alapján több-kevesebb bizonyossággal képzőnek tekinthető), mert nincsenek nyelvjárási változatai.

potmo 'belseje vminek' (171. l.) A b) pontban említett lehetőség nem áll fenn, mert a permi szavak az a) pontban említett permi szavakból alakultak. Ez a KESK-ből is kiderül, mert a két szócikk egymás után van és utalnak is egymásra.

parma 'gerenda, tuskó, farönk' (171. l.) Ennek a szónak nincs elfogadható etimológiája. Tehát a következő csoportban lenne a helye. Ennek ellenére a szerző ezt írja: „Mindezek (a téves etimológiák Cs. S.) természetesen nem zárják ki, hogy az ismeretlen eredetű szóban valamiféle képző rejlik." Ugyanez elmondható lenne a 10.5. pontban felsorolt hét szóról is.

kepťeŕe 'kosár' Nincs elfogadható etimológiája, ezért inkább a következő csoportban lenne a helye : 9.6. Adatbázisom egyéb, bizonytalan elemei.

inďeŕ 'lonc (Lonicera xylosteum)' Ezt viszont inkább az előző csoportba tenném (9.5. Lehet, hogy képző), hiszen létezik mellette az *iṅďej* ' lonc, szulák termése' szó. És a két szó nyilván összefügg egymással.

A 2. fejezet 2. pontjában tárgyalja a *–ka, -k ,* a 3. pontban a *–ga, -go, -ge* képzőt. Mindkét képző az alapnyelvi **kk* képzőre megy vissza, a funkciójuk is hasonló és az utóbbinak *k*-s változatai is vannak. Ezért nem értem, mi indokolja a két képző szétválasztását. Ezen kívül semmiféle hangtani magyarázatot nem kapunk a kétféle (zöngétlen és zöngés) folytatóra. Itt említem meg, hogy az ősi képzők hol végvokálissal, hol anélkül jelennek meg. Erről feltétlenül szót kellett volna ejteni, esetleg összevetni ezt a jelenséget a szótövek végvokálisának viselkedésével.

A több funkcióban is fellépő *–m* kapcsán írja a szerző (166. l.) „ A mordvinban szintén több olyan névszóképző van, amely ezt a nazális mássalhangzót tartalmazza:

a) a ma is produktív és gyakori *–mo, -ma, -me* deverbális főnévképző (nomen actionis és nomen instrumenti)

b) az ebből kialakult összetett *–lma, -lmo* főnévképző,

c) a mára már elhomályosult, improduktív és ritka *–mo* melléknévképző,

d) a mára szintén elhomályosult, imporduktív és ritka *–m(V)* főnévképző.

Ebben a fejezetben csak a d) típussal foglalkozom, a többit a 3. (a, b), valamint az 5. fejezetben (c) tárgyalom. " Ez az idézet betekintést enged a szerző módszerébe: teljességre törekedve felkutatja és rendszerezi a képzők összes előfordulását, majd az anyag bemutatása során érvényesíti a nyelvtörténeti és a funkcionális szempontot, elkülönítve egymástól az elhomályosult és a transzparens képzéseket, illetve a különböző szófajok képzőit.

Maticsák szívesen használ táblázatokat, amelyek segítségével áttekinthetőbben lehet rendszerezni az anyagot. Ilyen táblázat található a 181. lapon a *v ~ j ~ η* váltakozás bemutatására. A szerzőnek a táblázatból levont következtetései részben tévesek, mert a *v ~ j* váltakozás nem öt, hanem négy szóban fordul elő, a *v ~ η* pedig nem kettőben, hanem háromban.

A második fejezetet rövid összefoglalás zárja le, táblázattal és statisztikai adatokkal. Az ehhez fűzött magyarázatból az derül ki, hogy a szerző a képzett szavakhoz számítja az ismeretlen eredetű szavakat is. Ezzel a felfogással én nem értek egyet, hiszen ezekben az esetekben semmilyen bizonyíték nincs arra, hogy a szó végén tényleg képző áll.

A 3. fejezetben a mai főnévképző-állományt tárgyalja a szerző (191-350. l.) Itt most a *–ks* képzővel foglalkozó részt elemzem részletesebben. Ennek felépítése: 1.1. A képző eredete, 1.2.Szakirodalmi információk, 1.3. Kapcsolódási szabályok, 1.4. Az etimológiai átláthatóság kérdése. A szerző itt sorolja fel azokat a szavakat, amelyek ismeretlen eredetűek, az ő megfogalmazásában: „nem árulják el titkukat a szófejtő előtt". Ezért nem tekinthetők képzett szavaknak, bár *–ks* szekvencia áll a szó végén. 1.5. Adattár. Ide azok a szavak kerültek, amelyekről a szerző úgy véli biztosan képzettek, vagy legalább minimális esélye van annak, hogy képzettek. Úgy vélem, hogy egyes szavak esetében a szerző túl nagyvonalúan járt el. Az *armoťks* 'forradás, heg', *valks* 'rubel', *keľks* 'varsa', *onks* 'mérték', *čombolks* 'menyét' stb. szavaknak nincs elfogadható etimológiája, ezért nem itt, hanem az 1.4. pontban lenne a helyük. Itt jelenik meg a dolgozatban először a Képzőproduktivitási kérdések c. pont (1.6.). Ez az értekezés egyik nagy újdonsága: hogyan van képviselve a képző a 18. század végi Damaszkin-féle szótárban, Paasonen száz évvel később gyűjtött szótári anyagában és a mai szótárakban, különösen a sok nyelvújítási szót tartalmazó finn-erza szótárban. Vizsgálja továbbá a képzőnek az orosz jövevényszavakhoz való kapcsolódását. Így nyomon követhetjük az erza képző több mint kétszáz éves élettörténetét. 1.7. Jelentéstani kérdések. Itt kétféle csoportosítással találkozunk, a képzett szavak jelentéstani csoportosítása mellett, az alapszó és a képzett szó viszonya szerint is besorolja a szavakat a szerző. Ebből a pontból egy olyan részletet idézek, amellyel nem tudok minden tekintetben egyetérteni: „ Deverbális és denominális képzők. A leíró jellegű szakirodalom általában élesen különválasztja a két kategóriát, ebben a történeti szempontokat előnyben részesítő dolgozatban azonban csak ritkán alkalmazom ezt a dichotómiát. Ennek oka egyrészt az, hogy az etimológiailag átláthatatlan szavak így nem sorolódnak be sehová sem; másrészt pedig néha nem lehet világosan eldönteni a kiindulópont szófaját." (222. l.)

A szerzőre és a dolgozatra az jellemző, hogy általában biztos kézzel rak rendet a képzőalakok és –funkciók néha bonyolult szövevényében. Egy esetben azonban –szerintem – éppen az vezette félre, hogy nem vette kellő súllyal figyelembe az alapszó szófaját. Konkrétan a *–vt* képzőről van szó. Ez a képző „... denominális és deverbális képzőként egyaránt funkcionál, de az utóbbi kategória lényegesen gyakoribb, az adatbázisomban szereplő szavak több mint négyötöde igéből jött létre (sőt, ha a bizonytalanul ide sorolható orosz eredetű szavaktól eltekintünk, akkor csak az Erdődi által felsorolt három lexéma tartozik a denominális halmazba)." Ez a három szó az

avavt ’anyós’ < *ava* ’anya’, *aťavt* ’após’ < *aťa* ’apó’ és *pŕavt* ’főnök’ < *pŕa* ’fej’. A képző eredetéről ezt olvashatjuk: „A képző hasonló úton jöhetett létre, mint a 2. pontban tárgyalt *–vks*: eredetileg a reflexiv *–v-* képzős igelakhoz tapadhatott a *–t* képző, majd ebből elvonódott a *–vt,* ami később más iegtövekhez is kapcsolódhatott.” Ez a magyarázat a deverbális képzések esetében teljesen meggyőző, de a fenti három főnévre semmiképpen sem alkalmazható. Azokban minden bizonnyal a *–v* melléknévképzős alakhoz kapcsolódott a *–t* képző. Ez a három szó tehát külön csoportot képez, amelyet el kellett volna különíteni a deverbális képzésektől.

A *–kš* képzőt Szerebrennyikov (253. l.) nyomán az uráli **-ks* denominális képzőből származtatja (mint a *–ks* képzőt is). Majd hozzáteszi: „A képző struktúrája alapján ezt a nézetet el lehet fogadni, ugyanakkor megjegyzendő, hogy az ősmordvinban az alveoláris és posztalveoláris hangok közti határ erősebb volt, mint a szibilánsok közötti választóvonal. ” (253. l.) Ha jól értem, ez a megjegyzés gyöngíti a Szerebrennyikov-féle feltevést, hiszen az *s* alveoláris az *š* pedig posztalveoláris hang. És ez indokolt is, mert a szótövekben az eredeti *ks*, illetve *kš* hangkapcsolat változatlanul megmarad a mordvinban. Vagyis a szerzőnek el kellett volna utasítania a Szerebrennyikov-féle magyarázatot, akkor is, ha jobbat nem talált.

A 301. lapon lábjegyzetben szerepel egy felsorolás az ismeretlen eredetű szavakról. Köztük van az *umaŕunka* ’almafa’ szó is. Ezt azért nem értem, mert a 343. lapon is szerepel ez a szó, mint az *umaŕ* ’alma’ orosz eredetű képzővel ellátott alakja.

A *–kaj* képzővel kapcsolatban (316. l.) arra hívnám fel a szerző figyelmét, hogy a tatárban is van azonos alakú becéző képző. Lehetséges tehát, hogy a képző vocativusi-deminutiv funkciója tatár hatásra alakult ki. Igaz, ezzel a továbbiakban a szerző nem foglalkozik. A 317. lapon ezt írja: „ Itt csak a *–kaj* első, valódi képzői funkciójával foglalkozom.” Ezek szerint van a képzőnek nem-valódi funkciója is. Ezt hogy kell érteni?

A *–ďe, -iďe* szuffixum (326. l.)képzővoltáról engem nem győzött meg a szerző. Erre az elemre talán jól illene a nem-valódi képző elnevezés/besorolás. Eredetével kapcsolatban hivatkozik Ravila és Honti nézetére, de a forrást sajnos egyik esetben sem adja meg.

A *–ška* képzőről írottakhoz annyit fűznék hozzá, hogy a *viďiška* szó jelentése magyarul helyesen ’valaki, aki képes vetni (mert elég nagy hozzá)’; a *kumuška* ’pálinka’ orosz jövevényszó, < кумышка id.

Nagyon tanulságos a fejezet végén táblázat, amely az absztrakt képzők történeti produktivitását mutatja be a feldolgozott szótárak adatai alapján.

A 4. fejezetben a grammatikalizációval (vagyis önálló szóból) keletkezett névszóképzőkkel foglalkozik a szerző. Ez a fejezet mind nyelvtörténeti, mind elméleti nyelvészeti szempontból figyelemre méltó. Maticsák alaposan körüljárja a témát, mielőtt az egyes nyelvi elemek tárgyalásába kezdene. Bemutatja a grammatikalizációs skálát (359. l.) és összefoglalja azokat a jól megválasztott kritériumokat (365. l.), amelyeket a kutatás során alkalmazott, annak eldöntésére, hogy az adott elem még összetételi utótagnak tekinthető-e, vagy már képzőnek. A

vonatkozó szakirodalmat is alaposan áttanulmányozta és ennek eredményét is egy táblázatban foglalta össze (364. l.) A táblázat 18 nyelvi elemet tartalmaz, amelyek a felvett 21 forrásban hatféle minősítést kaptak: összetétel, speciális összetétel, gyűjtőnév, affixoid, félképző és képző. A sokféle elem, a sok forrás és minősítés bonyolult halmazt alkot. Maticsák Sándornak szigorú következetességgel sikerült ezt a halmazt részeire bontani és rendszerezni. A vizsgálatot a tőle megszokott módon az ide nem tartozó elemek kizárásával kezdi. Ezek közé tartozik a *–kaz* és a *-tor*, amelyek nem utótagok és nem is képzők, hanem nyelvtörténetileg helytelen módszerrel önkényesen leválasztott szóelemek. Az *–ina* és a *–maz* képző ugyan, de egyik sem önálló szóból keletkezett.

A fennmaradó elemeket négy csoportba osztja, attól függően, hogy szerinte hol állnak a képzővé válás tekintetében. A csoportok: C) az adott lexéma összetételek utótagja; D) az utótag megindult a képzővé válás útján; E) már képzőnek tekinthető, elvont viszonyok jelölésére képes elem; F) képzőnek tekinthető elem. Ezzel kapcsolatban először azt említem meg, hogy az E) és F) csoport szétválasztása nem tűnik szükségesnek, különösen, hogy az utóbbiba csak egy képző (*-či*) tartozik, amelynek a képzővé válás során éppúgy nem változott meg a hangalakja, mint a többinek és amelyik összetételi utótagként is használatos (l. a példákat a 459. lapon).

Néha úgy tűnik, hogy a csoportba sorolás és a szöveges elemzés ellentmondásba kerül egymással. Mint például a C) csoportba sorolt *buje* esetében. Erről ezt olvassuk: „ A *bije, bijo, buje* szemantikai kiüresedése, az alapszó eltűnése már megtörtént, így tehát ez az elem áll legközelebb ahhoz, hogy képzőnek tekinthessük.” (383. l.) Sőt ebben az esetben hangtani változás (zöngésülés) is történt. Miért ne tartozhatna ez az elem a D) csoportba?

Nagyon szemléletesen ábrázolja a szerző a D) csoportba sorolt *pe* ’vég, vége’ képzővé válásának folyamatát (427. l.): hogyan válik a *pikspe* ’kötélvég’ szóban még konkrét jelentésű utótag elvont képzővé a *vajgeľpe* ’kilométer’, *valpe* ’ígéret’, *maštumape* ’pusztulás’, *šeľmepe* ’látóhatár’ szavakban. Ugyanilyen fejlődés zajlott le a *peľ* esetében is a *peľemapeľ* ’fúró (eszköz)’ szótól a *tonavtѝemapeľ* ’tantárgy’ szóig. Ezt az elemet a szerző viszont az E) csoportba sorolta. Számomra ezek a példák azt mutatják, hogy a grammatikalizáció a szemünk előtt zajló, élő folyamat, amelyben együtt élnek és talán sokáig fenn is maradnak a képzővé válás és az absztrahálódás különböző fokain álló elemek.

Még egy fontos módszertani újítása van ennek a fejezetnek. Három képző esetében (*peľ, luv, či*) szövegekben is vizsgálta előfordulásukat, egy 1889-ben és egy 1996-ban megjelent bibliafordításban. Mindhárom esetben azt találta, hogy erősödött az elemek képzőszerű használata, továbbá: „ Mindezek az adatok tehát igazolni látszanak azt az előfeltevést, miszerint a képzővé válás során a szemantikai kiüresedéssel párhuzamosan zajló absztrakció az adott képző produktivitásának megnövekedéséhez vezet.” (485. l.) Ezzel a megállapítással teljes mértékben egyetérthetünk.

A 474. lapon ez olvasható: „A vizsgált képző sokszor kapcsolódhat a *ks* elemet tartalmazó alakhoz is: *avaksči* ’anyaság’ (< *ava* ’anya’)...” Lábjegyzetben tájékoztat a *ks* eredetével

kapcsolatos véleményekről (nomenképző vagy translativus), de ő maga nem foglal állást a kérdésben. Sajnos a dolgozatban másutt is előfordul, hogy az eltérő vélemények bemutatása után eltekint az állásfoglalástól. Ez a túlzott óvatosság csak ritkán lehet indokolt.

A dolgozat 5. fejezete a melléknévképzőket tárgyalja (487-582. l.) Ezek közül kizárja a fosztóképzőt azzal az indoklással, hogy a szerző azt esetragnak tartja. Az indoklás, különösen egy nyelvtörténeti dolgozatban nem kielégítő, hiszen a flexiós morfémák átalakulhatnak képzővé és viszont, mint például a dolgozatban is tárgyalt *-ǹ* melléknévképző, ami a genitivusragból keletkezett.

A *–ža* melléknévképző előfordulásai közül törölni kellene a *kamaža* 'rossz', az *orža* 'csípős' és a *poťmeža* 'nyirkos' szavakat, mivel semmilyen bizonyíték nincs arra, hogy ezek képzettek, hacsak magát a *ža* szekvenciát nem tekintjük annak. Én ezekről a szavakról nem állítanám, hogy valószínűleg *ža* képző rejlik bennük.

A *–na, -ǹa* képző adattárában a szerző nagyvonalúan egybe veszi az egész anyagot, pedig szép számmal (pontosan 12 szó a 49 közül) vannak olyanok is, amelyek ismeretlen eredetűek. Megemlíti, hogy „... valószínűleg kapcsolatba hozható az *ǹ* melléknévképzővel", de ennek a kapcsolatnak a jellegéről, a végvokális esetleges szerepéről nem ír semmit.

A rövid 6. fejezet a számnevek képzőit mutatja be (583-589. l.)

Rövidre sikerült az utolsó fejezet is, amely az igenevek képzőivel foglalkozik. Pedig az igenevek a finnugor morfoszintaxis izgalmas részét képezik, hiszen alaktanilag névszóként viselkednek, de mégis igei bővítményeik lehetnek. Így aztán mellékmondatokat helyettesítő szerkezeteket alkothatnak. Szívesen olvastam volna arról, hogyan látja Maticsák Sándor az erza igeneveket a nyelvtani rendszerben, különös tekintettel arra, hogy a finn nyelvtanok az igekötőket az igei paradigma részének tekintik, a magyarok viszont külön, átmeneti szófajnak.

Az értekezés végén egy újabb táblázat található, amely az ősi képzők különféle funkcióban megjelenő mai képviseleteit tartalmazza. A könyvet közel húsz lapos irodalomjegyzék és rövidítésjegyzék zárja.

A dolgozat általános értékelését azzal kezdem, hogy a szerző aktuális és fontos témát dolgozott fel, mind az anyaggyűjtés, mind az elemzés során teljességre törekedve. Ennek persze meglett az a következménye, hogy az értekezés terjedelme túlhaladta a kívánatosat. Ennek konkrét okairól már korábban szóltam.

Maticsák Sándor megfelelő kritériumokat választott annak eldöntésére, hogy egy szó képzett vagy sem, azonban sajnos megfeledkezett arról, hogy ezeket a bevezetésben összefoglalja. Az elhomályosult összetételek megítélésben fontos szerepe van az etimológiai kutatásnak. Úgy látom, hogy a szerző, mint etimológus jól vizsgázott, kellő kritikával szemléli és kommentálja egyes korábbi szerzők sokszor naiv etimológiáit. Van azonban az etimológizálással kapcsolatban két kritikai megjegyzésem is. Véleményem szerint a kelleténél gyakrabban alkalmazza a

szócikkekben a „ha X-nek igaza van, akkor ez képző” típusú érvelést. Vagyis nem foglal állást, de ezzel a megoldással akarva-akaratlan növeli a képzett szavak számát.

A másik problémát, amelyre bírálatomban már többször utaltam, az ismeretlen eredetű szavak jelentik. Ezeket ugyanis a szerző többnyire (bár nem mindig) képzetteknek tekinti, ha rendelkeznek a megfelelő szóvéggel. Furcsának tűnik, hogy a szócikkben korrektül megírja, hogy a szó ismeretlen eredetű, vagy cáfolja más szerzők téves származtatását, a szót mégis egy „lehetséges, hogy XX képző” csoportban helyezi el. Én itt szigorúbb mércét alkalmaztam volna. Az, hogy a szó végén egy képzőnek látszó hang vagy hangsor van, önmagában nem elég. Kell még legalább egy valódi kritérium, hogy betehessük az említett csoportba.

Az értekezés megbízható, hiteles adatokat tartalmaz. A képzők eredetére, egymás közötti kapcsolataira és funkciójára vonatkozó megállapítások helytállóak. A dolgozat felépítése logikus, jól áttekinthető. Az anyagot persze lehetett volna máshogy is csoportosítani, vagyis képzők szerint. Úgy, hogy egy képző minden funkciója egymás mellé kerüljön (l. pl. A. Kövesi Magda, A permi nyelvek ősi képzői). Maticsák a funkcionális csoportosítást választotta, ez talán jobban megfelel a mai kor ízlésének. Ezen kívül számos pontos utalással gondoskodott róla, hogy rá lehessen találni ugyanannak a képzőnek más funkcióira.

A korábbiakban már többször említettem az értekezés táblázatait. A szerző szemmel láthatólag szívesen dolgozik velük és ért is a táblázatkészítéshez. Az adatok, információk, összefüggések táblázatba foglalása ugyan némileg leegyszerűsíti a valóságot, de ugyanakkor könnyebben áttekinthetővé teszi azt, mind az olvasó, mind a kutató számára.

A dolgozat stílusa világos, érthető, sajtóhibából sincs több a szokásosnál.

Befejezésül még egyszer meg kell említenem az értekezés nóvumait: egy nyelv névszóképzőinek teljességre törekvő nyelvtörténeti feldolgozását, a képzőproduktivitás változásának az elmúlt kétszáz évre kiterjedő vizsgálatát és egyes gyakori képzők párhuzamos szöveghelyeken való megjelenésének bemutatását száz éves időszakban.

Meggyőződésem, hogy Maticsák Sándor értekezése jelentős lépés előre az uráli, finnugor stb. alapnyelvek és a mai uráli nyelvek képzőinek kutatásában.

Az elmondottak alapján úgy vélem, hogy az értekezés tudományos eredményei elegendőek az MTA doktora cím megszerzéséhez és javaslom a nyilvános védés kitűzését.

Solymár, 2016. augusztus 23.

Csúcs Sándor

az MTA doktora

A szerző disszertációjában a mordvin névszóképzők nyelvtörténeti vizsgálatára vállalkozik. Ehhez számba veszi a korábbi kutatások eredményeit, amelyek szinte kizárólag adattárak formájában láttak napvilágot. Ez magyarázza, hogy a disszertációban központi helyet foglalnak el az egyes képzők adattárai. Kétségtelen, hogy a dolgozat eredményei között tarthatjuk számon a teljességre való törekvést, ugyanakkor meg kell jegyeznünk, hogy a szerző terepmunkát nem végzett, az adattár tehát élőnyelvi adatokat nem tartalmaz. Összegyűjti a különböző korábbi munkákban publikált adatokat, és ennek következtében elemzéseit a korábbi elemzésekhez képest sokkal nagyobb anyagon tudja elvégezni. A több mint hatszáz oldalas disszertációban a szerző igen részletesen mutatja be az egyes képzőket, a főnévképzés esetében külön részben tárgyalja a grammatikalizációval keletkezett főnévképzőket. Összesen mintegy 450 oldalt szán a főnévképzők tárgyalásának („ősi főnévképzők", „a mai főnévképző-állomány" és „a grammatikalizációval keletkező főnévképzők" címet viselik az egyes alfejezetek), majd rátér – most már rövidebben – a melléknévképzők, a számnévképzők és az igenévképzők tárgyalásának. A dolgozat legfontosabb részének az elhomályosult képzők tárgyalását tartja, mert itt érvényesülnek leginkább a szerző által fontosnak ítélt nyelvtörténeti szempontok. Megjegyzi, hogy a mordvin nyelvtörténeti iskola eléggé gyenge lábakon áll, de ez vajon csak azért van így, mert a mordvin kutatók korábban kevés figyelmet fordítottak a nyelvtörténeti szempontokra és nem annak következménye-e, hogy a mordvinra vonatkozóan alig rendelkezünk nyelvtörténeti adatokkal, illetőleg az 1700-as éveket megelőző korszakra egyáltalán nincs adatunk? Egy gazdag nyelvtörténeti anyaggal rendelkező nyelv esetében aligha lenne elhanyagolt területe a kutatásnak a nyelvtörténet. Természetesen a mordvinnak is van története, de ez a történet nem dokumentálható. Ezért a nyelvésznek a történeti adatokat is rekonstruálnia kell és következtetéseit ezekre alapozva kell levonnia.

Ha jól látom, akkor a legrégebbi forrás, amit a szerző a képzők vizsgálatában fel tudott használni, Damaszkin püspök 1785-ben publikált szótára. Ha addigra a mordvin képzőállomány már kialakult, ami feltételezhető, akkor vajon hogyan lehet a szótár alapján történeti következtetéseket levonni? Ugyancsak az említett szótár segítségével állapítja meg a szerző egy-egy képző produktivitását. Megjegyzem, egy-egy alak gyakoriságát kétségtelenül meg lehet állapítani egy szótár vizsgálata alapján, de a termékenységét aligha. A gyakoriság és a termékenység két különböző fogalom, mint ahogy erre maga a szerző is utal. Fontos megkülönböztető szempont az, hogy amíg a gyakoriság adott korpusz alapján megállapítható, a termékenység foka nem. A termékenység vizsgálatához előnyelvi adatokra lenne szükség, és

bár – legalábbis feltételezhetően – ezt a szerző is tudja, többször találkozunk egy-egy képzővel kapcsolatban olyan megállapításokkal, hogy „igen termékeny" vagy „nagyon termékeny". Maticsák a produktivitással kapcsolatban azt is megjegyzi, hogy egy korábbi korszakban termékeny képző idővel improduktívvá válhat. Igaz, de azt is tudjuk, hogy ennek fordítottja is előfordulhat, tehát hogy egy már szinte kihaltnak minősített képző újból termékennyé válik. Élőnyelvi vizsgálatok nélkül vajon hogyan igazolható az a megállapítás, hogy „A képzők jelentős része ma is él, produktív." (Tézisek 6.o.) A produktivitás azonban többféleképpen értelmezhető. Egyik értelmezés szerint érintkezik a gyakoriság fogalmával, Maticsák nyilván nem erre gondol, bár az értekezés egyes passzusai ezt az értelmezést sem zárják ki teljesen. Amikor pl. azt mondja, hogy a képzők produktivitását úgy helyezi történeti perspektívába, hogy „megvizsgálom, hogy az első nagyobb terjedelmű emlék, Damaszkin 11 ezer szavas szójegyzéke óta hogyan változott az egyes képzők termékenysége" (11.-12.o.). De vajon ezt a szerző nem azzal állapítja meg, hogy megszámolja a képző előfordulásait? A másik értelmezés szerint egy képző termékenysége azt jelenti, hogy a képzés új szavak esetében is működik. Ez azonban elsősorban élőnyelvi kutatásokkal lenne igazolható. A Damaszkin-féle szójegyzék esetében meggyőzőbb lenne, ha a disszerens megmutatná, hogy ez vagy az a képző megjelenik a különféle eredetű lexikális elemeken. Fontos lenne a különböző időben lejegyzett szövegek vizsgálata is.

A szerző szól két olyan elemről is, amelyet a korábbi kutatók képzőnek véltek, de amelyet a mai kutatók inkább ragnak vagy főnévi határozószónak tekintenek. Ez a szemléletváltás is több problémát rejt magában. Ma már tudjuk, hogy a képző-rag megkülönböztetés nem egy abszolút dichotómia. Lazán fogalmazva azt mondhatjuk, hogy vannak kisebb-nagyobb mértékben képzőszerű ragok és vannak kisebb-nagyobb mértékben ragszerű képzők. Elméletileg persze inkább arról van szó, hogy a képzőség egy kontinuum mentén helyezkedik el (vö. Wolfgang Dressler (1989): „Prototypical differences between inflection and derivation"). Az említett mordvin képzőkről tehát azt kellene tudnunk, hogy a tipikalitási skála melyik pontján helyezkednek el. A szerző ebben az összefüggésben említi a grammatikalizációs skálát is. A grammatikalizálódás kritériumai is hasonló problémákat vetnek fel. Tudom persze, hogy a grammatikalizációs irodalom gyakran használ elnagyolt kritériumokat, de én az olyan megállapításokkal mint „már megindult a képzővé válás útján", vagy „már valamilyen mértékben képzőnek tekinthető" nem tudok mit kezdeni. (A grammatikalizációnak óriási az irodalma. Néhány alapvető munkát a disszerens is figyelembe vesz, így például hivatkozik a Joseph Brian – Richard Janda-féle kézikönyvre – a *The*

Handbok of Historical Linguistics- re, és Joan Bybee és Lyle Campbell két-két két munkájára, hogy csak a legfontosabbakat említsem. A disszertáció szempontjából különösen releváns Geert Booij (2000) „Inflection and derivation", valamint Matthias Hüning és Geert Booij (2009) tanulmánya „From compounding to derivation", amelyek azonban, úgy látszik, elkerülték Maticsák figyelmét.)

Az 1. Fejezetben a szerző a bevezető rész után a kutatástörténeti előzményeket foglalja össze a kezdeti lépésektől (Jevszevjev 1929) a mai helyzetig. Figyelembe veszi a rövidebb írásokat is. Az áttekintést olvasva az az érzésünk, hogy kevesebb hivatkozás talán jobb lett volna. Lehet, hogy a szerző itt is teljességre törekedett? Az áttekintésben kritikai megjegyzéseket nem találunk, és az sem tudható, hogy mi az, amit a szerző disszertációjában hasznosítani tudott. Felsorolja az adatbázis forrásait (többnyire szótárakat), majd mutatvány alapján röviden jellemzi a szócikkek felépítését. A 1. Fejezet végén a szerző megismétli a mordvin névszóképzés általános jellemzőit (szuffixális képzés, ige- és a névszóképzés megléte, produktivitás, gyakoriság).

A disszertáció legfontosabb része az egyes névszóképzők részletes elemzését mutatja be. Az „elhomályosult" képzők vizsgálatáról szóló részben foglalja össze a szerző legfontosabb kutatási eredményeit. Az elhomályosult képzők vizsgálatában döntő szerephez jut a történeti módszer, ami a jelen esetben abból áll, ha jól értem, hogy más finnugor nyelvek esetében elért eredményeket rávetíti a mordvin nyelvre. Tudjuk, a kutatók véleménye már a finnugor alapnyelvi képzők számát illetően sem egyezik. Maticsák is idézi Hajdú Pétert, aki szerint „etimológiai anyagunk alapján nem sok származékszót tudunk ténylegesen kimutatni az alapnyelvből". Számításai szerint a derivátumok a rekonstruált alapnyelvi szókincsnek mintegy másfél százalékát teszik ki. Mások (Rédei Károly és maga Maticsák is) ennél lényegesen több derivátummal számolnak. A disszertáció nagy része arról szól, hogy az alapnyelvre rekonstruált képzők milyen formában élnek tovább a mordvinban. Természetesen a kutatónak itt meg kell elégednie a főbb tendenciák felvázolásával.A történeti módszer lehetőségei ezzel valószínűleg ki is merülnek. Nem tudjuk ugyanis megfelelő nyelvtörténetileg értékelhető adatok hiányában az egyes képzők útját nyomon követni. A Damaszkin püspök szótárában szereplő szavak egy része feltehetőleg szintén változott az évszázadok folyamán, de vajon lehet-e ezeknek a változásoknak az alapján általános következtetéseket levonni?

A 2. Fejezet Maticsák az ősi képzőket veszi számba. Ide mindenképpen egy átfogó elméleti-módszertani bevezető kívánkozna. (A 57.-60.oldalon mondottak nem tekinthetők ilyen értelemben bevezetőnek.) Jó lenne például tudnunk, hogy az ősi képzők megállapítása hogyan történt, erre még akkor is szükség van, ha a szerző korábbi kutatások eredményeit veszi át. Ebben az esetben viszont kérdés, hogy mit jelent a nyelvtörténeti szempontok nagyobb arányú figyelembe vétele, amit a szerző a disszertáció egyik fő újdonságának tekint.

Az egész fejezetre jellemző az a megállapítás, amit a szerző a *–ka* képző etimológiájáról ír. Idézem: „…etimológiai téren sok a bizonytalan, sőt a téves etimológia". Majd így folytatja (89.o.): „…a szóvégmutató szótár alapján felépített adatbázisomra támaszkodva, az eddigi szakirodalmi szóanyagot kiegészítve sorra veszem azokat a szavakat, amelyekben több-kevesebb bizonyossággal egy ősi *–ka* képzőt gyaníthatunk." Milyen szempontból tekinthető tehát előrelépésnek (vagy eredménynek) az a megállapítás, hogy a felsorolt esetekben a *–ka* (valószínűleg) képzőelemnek tekinthető. Vajon mivel magyarázható, hogy a „több-kevesebb bizonyossággal rekonstruálható" ősi *–ka* képzős adatok túlnyomó többsége állat-, illetőleg növénynév? Van-e ilyenre példa más uráli nyelv esetében? Azt honnan tudhatjuk, hogy a *–ka* képző elsődleges funkciója „deminutív jellegű" lehetett? Milyen következtetést lehet levonni abból, hogy az onomatopoetikus szavak gyakori képzője a *–k*? (Vö. a 99.oldalon található összefoglalást.) A *–ka* képző voltának megállapítása gyakran a rokon nyelvi és mordvin nyelvjárási adatok alapján történik. Ez rendben is lenne, de hol vannak akkor a nyelvtörténeti szempontok? Maticsák a téves etimológiák kiszűrésekor is gyakran – megfelelő kritikai szempontok figyelembe vételével – rokon nyelvi adatokat használ. A kritika azonban érzésem szerint gyakran elnagyolt, nem föltétlenül bizonyító erejű. Így például (101.o.) Cigankin elemzését bírálva a zürjén *kos* szóról mondja, hogy figyelmen kívül hagyta azt a tényt, hogy a permi nyelvekben lekopott az alapnyelvi szó utolsó szótagja, és nem veszi figyelembe a hangváltozási tendenciákat sem. De vajon honnan tudjuk, hogy Maticsák érvelése valóban helytálló? Mennyire biztos tényanyagról van szó? Legalább megfelelő hivatkozások kellenének minden olyan esetben, ahol nem evidens a tényállás.

Problémát látok abban is, hogy Maticsák a képzők felsorolásánál korábbi munkákra támaszkodik és azokat nem saját elemzései alapján állapítja meg. Az egyes képzőkhöz fűzött megjegyzéseiből sem tudható, hogy ezek közül mi az, ami saját eredménynek számít, és mi az, amit másoktól vesz át. Az értekezés érdemei közt kell számon tartanunk, hogy az egyes képzők tárgyalása könnyen áttekinthető, minden képző esetében külön szerepelnek a szakirodalmi hivatkozások, az esetleges képzővariánsok, a képző eredete, a szerző először

azokat a szavakat sorolja fel, amelyekben a képző egyértelműen kimutatható, majd szót ejt a bizonytalan etimológiájú szavakról is. Egy-egy képző azonosításában fontos szerep jut a rokon nyelvi adatok tanúságtétele. Külön foglalkozik a téves etimológiákkal és az adatbázis bizonytalan elemeivel.

A fejezet részletesen tárgyalja az egyes képzőket. Minden egyes ősinek tekinthető képző tárgyalása hasonló szerkezetű: a képző eredete, a szakirodalmi hivatkozások, téves etimológiák, a képzőt tartalmazó szavak listája, végül a bizonyos valószínűséggel képzőt tartalmazó szavak listája (69.o.-190.o.). Az elemzések részleteihez nem kívánok hozzászólni. A következő 3. Fejezet a jelenlegi képzőállományt veszi számba (192.o. – 350.o.). A szerző először az egyes képzők eredetéről szól, ezután következnek a szakirodalmi vonatkozások. A fejezet körponti része azonban egy adattár, a mordvin képzők adattára. A jelentéstani csoportosítás (223.o.) kissé anakronisztikusan hat. Egy nyelv szókészlete sokféleképpen csoportosítható, és sem a csoportok számának, sem az egyes csoportokban található elemek számának nincs elméleti jelentősége. Mit jelent az vajon, hogy ugyanazt a képzőt találjuk az étel- és italnevek, valamint a betegségek nevében? Érdekesebb kérdés lenne, ha sikerülne a képző számára egy alapjelentést rekonstruálni és a derivátum jelentését a képző és a tő alapjelentéséből levezetni. Hasonló jelentéstani problémák a disszertáció számos más részében is felmerülnek.

A 4. Fejezetben a disszerens a grammatikalizációval keletkező névszóképzőkkel foglalkozik. Egy rövid elméleti bevezető után rátér a feltehetőleg grammatikalizációval létrejött névszóképzők részletes jellemzésére (351.o. – 458.o.). A 359. oldalon idézett grammatikalizációs skála szinte általánosan elfogadott, problémát elsősorban abban látok, hogy a mordvin esetében a skála alátámasztására nem rendelkezünk megfelelő adatokkal. Tudjuk, hogy a képzővé válás hosszú folyamat eredménye. Damaszkin szótára 1785-ben látott napvilágot, az azóta eltelt idő kevés ahhoz, hogy a grammatikalizációs folyamat egyes lépéseit tetten érhessük. Ha azt olvassuk egy utótagról, hogy az megindult a képzővé válás útján, akkor felmerülhet bennünk a kérdés, hogy ez vajon honnan tudható. Például a *–lango* elem tárgyalásakor (404.o. – 411.o.) a disszerens maga is megjegyzi, hogy egy új jelentésre vonatkozó alapvető kérdés nem válaszolható meg az adatok szűkös volta miatt. Fontos lenne viszont tisztázni, hogy a képzővé válás mely feltételeinek tesz eleget a *–lango* elem. És az is kérdés, hogy ez a képző lehet-e termékeny, úgy tűnik legalábbis, hogy a napszakok elnevezése esetében szemantikai okokból nem lehet az. Más a helyzet a „valamilyen munka ideje” jelentés, hiszen a munkák fajtája végtelen. Nem inkább határozói jelentésről van itt

szó? A korlátozott használatú *–meze* elemről azt olvassuk, hogy „javarészt képzőnek tekinthető”. Ez vajon mit jelent? És mit jelent a következő mondatban az, hogy „absztrahálódva szemantikai köre kezd kiszélesedni” és ez a *–meze* képző volta mellett szólna? (429.o.) Vajon miért? Érdekes fejtegetéseket találunk a *–pel'* elem kapcsán. A disszerens először a szó jelentéséről és eredetéről szól, ezt követi a szakirodalmi áttekintés. Az adatbázis után röviden szó van a képző produktivitásáról is. Kevésbé meggyőző a képzők szemantikai csoportokba való besorolása (442.o.- 443.o.). Ennek oka a szemantikai alapú osztályozások természetéből adódik, ilyen osztályozás nem lehet teljes, kimerítő, ellentmondás-mentes. Ezért én az értekezésben szereplő osztályozásokat el is hagynám, talán egy-két jellemző osztályt érdemes csak kiemelni. A grammatikalizáció egyes állomásainak meghatározása is mindig problematikus, hiszen ehhez nincs elég történeti anyagunk. Ezért az „útban a képzősülés felé” c. rész (443.o.) érdekes ugyan, de vajon bizonyítható-e? Vajon nem abból adódik-e az, hogy ott is megpróbálunk történeti nyelvészetet művelni, ahol állításaink nem támaszthatók alá adatokkal?

Az 5. Fejezet a melléknévképzőket, a 6. Fejezet a számnévképzőket, a 7. Fejezet az igenévképzőket tárgyalja hasonló részletességgel és hasonló módszertani elvek alapján. Az értekezést gazdag irodalomjegyzék zárja.

Összefoglalva véleményemet: Maticsák Sándor értekezését alkalmasnak tartom arra, hogy nyilvános vita alapjául szolgáljon. Új eredménynek számít a mordvin képzőrendszer átfogó vizsgálata, a teljes képzőrendszer bemutatása, és ahol ez lehetséges volt, a történeti szempontok figyelembe vétele. A korábbi etimológiai magyarázatokat több helyen korrigálja, vagy kiegészíti. Az értekezés hiányosságai közül kettőt emelnék ki. Az egyik: nem mindig válnak el egymástól a másoktól átvett eredmények a dissszerens saját eredményeitől. Ennek következtében a disszertáció egyes részei nehezen értékelhetők. A másik hiányosság: a disszerens nem veszi eléggé figyelembe a szóképzésre vonatkozó általános nyelvészeti alap munkákat. Talán ennek a körülménynek is köszönhető, hogy az értekezésben alig fogalmazódnak meg általános tanulságok vagy következtetések. Ennek következtében az értekezés több ponton inkább egy etimológiai szótárra mint egy tudományos értekezésre hasonlít. Az értekezés pozitív eredményei azonban kétségtelenül felülmúlják ezeket a hiányosságokat.

Budapest, 2016-11-01

Kiefer Ferenc

Turun yliopisto
University of Turku

Kieli- ja käännöstieteiden laitos
Suomalais-ugrilainen kielentutkimus

Tárgy: Maticsák Sándor "Az erza-mordvin névszóképzők nyelvtörténeti vizsgálata" című doktori munkája

A Magyar Tudományos Akadémia Doktori Tanácsának

Maticsák Sándor széleskörű és alapos kutatást végzett az erza-mordvin névszóképzők kérdéskörében. Bár a disszertáció címe a kutatás nyelvtörténeti megközelítésére utal, a kutatás kiterjedt a képzők nagyon sokoldalú vizsgálatára a fonotaxistól a morfológián át a szemantikáig, s némely esetben a szintaxisig is. A nyelvtörténet a képzők etimológiáján kívül azok fejlődését, többek között a produktivitásuk és frekvenciájuk változásának a feltérképezését is magában foglalja.

Maticsák Sándor a témát hét főfejezetre osztotta. Az első fejezetben megalapozza a témáját és ismerteti az anyag feldolgozásának alapelveit, valamint bemutatja az általa felhasznált anyagot. A második fejezetben a legrégebbi, azaz az etimológiailag elhomályosult névszóképzőket tárgyalja. A harmadik fejezetben a mai főnévképzők szerepelnek, a negyedik fejezetben a grammatikalizációval keletkezett főnévképzők, az ötödikben a melléknévképzők, a hatodikban a számnévképzők és a hetedikben az igenévképzők kerültek feldolgozásra.

A szóképzés a finnugor nyelvekre jellemző szóalkotási mód, és a mai finnugor nyelvek legtöbb képzője a finnugor alapnyelvre vezethető vissza. Az uráli nyelvek régi képzőit tárgyaló általános összehasonlító tanulmányok sajnálatos módon régiek, az 1930-as évekből valók (Györke 1934, Lehtisalo 1936). E tanulmányokban a képzőket csak a mássalhangzók alapján rekonstruálták. A fent említett és több későbbi, az egyes finnugor nyelvek képzőivel foglalkozó kutatásban is az a probléma, hogy a bennük használt anyag következetlen, sőt véletlenszerű. Ahogy Maticsák Sándor megállapítja, ugyanazokat a példákat vették át egyik tanulmányból a másikba úgy, hogy az egyes képzők elterjedtségéről és produktivitásáról az olvasó nem kap átfogó képet.

Turun yliopisto
Suomi ja sen sukukielet, suomen kieli
20014 Turun yliopisto • www.hum.utu.fi/oppiaineet/suomi/
Puhelin (toimisto) (02) 333 5290 • Faksi (02) 333 5312

Ezt a hibát elkerülendő Maticsák Sándor a lehető legnagyobb képzőkorpuszt hozta létre mindenek előtt a mordvin szóvégmutató szótár (*Reverse Dictionary of Mordvin* 2004) és kétnyelvű szótárak alapján (*Эрзянь-рузонь валкс* 1993, *Erza-mordvin–magyar szótár* 2003, *Ersäläis-suomalainen sanakirja* 2000). A képzők produktivitásának és más tulajdonságaik fejlődésének bemutatása céljából Paasonennek a 19. század végén, illetve a 20. század elején gyűjtött anyagából készült mordvin nyelvjárási szótárát (*Mordwinisches Wörterbuch* 1990–96) és Damaskinnak az 1785-ből való, kb. 11 ezer szót tartalmazó orosz-erza szótárát, valamint a 2000-ben kiadott, részben neologizmusokat tartalmazó finn-erza szótárt használta összehasonlítás végett. Így Maticsák három idősíkkal operál. Ezeknek az anyagait összehasonlítva bizonyítani tudja több, a kvalitatív kutatása által kialakított következtetését kvantitatív eszközökkel is. A szótári anyagokon kívül Maticsák Sándor online paralell szövegeket és újságnyelvi korpuszokat is használt a képzők használatának feltérképezésére.

Az etimológiai vizsgálat során főforrásként az *Uralisches etymologisches Wörterbuch*-ot használta. Bár a mai etimológiai kutatás nem minden szempontból ért egyet az UEW megállapításaival, egy ilyen típusú tudományos munkában az UEW kiváló forrás, és összehasonlításra alkalmas anyagot kínál az erza szavakhoz. A szerző a kutatásához Oroszországban kiadott mordvin etimológiai szótárakat is felhasznált. Mivel e szótárakat úgy állították össze, hogy nem ismerték a finnugor hangtörténet alapelveit, és a mai nyelv szavainak látszólagos egyezéseire támaszkodtak, ezeknek valós haszna nincsen. Főleg az elhomályosult képzőket tárgyaló első részben Maticsák Sándor kénytelen újra és újra kijavítani az orosz forrásokban található — mind a szótövekre, mind pedig a képzőkre vonatkozó etimológiai — adatokat. Ezt jól tükrözi a szerző által néhány helyen használt alcím, "a téves etimológiák kiszűrése".

Az értekezés szerzője minden képző esetében részletesen tárgyalja mindazt, amit az adott képzőről írtak, megmagyarázza a képző eredetét, és képző kapcsolódási szabályait, azaz a szótőnek, a képzőnek, illetve a képzett szónak a hangtani váltakozásait. Mindemellett — néhány nagy frekvenciájú képzőt kivéve — megadja a korpuszban található összes előfordulást az adatokkal együtt, és magyarázattal látja el őket, új etimológiákat alkot és megcáfolja a régieket. A szerző sok esetben behatárolja a górcső alá vett képzők szemantikai mezejét, és megállapítja, hogy a képzők egy része egy vagy két szemantikai mezőhöz tartozik, például az állat- vagy növénynevekhez. A több mint 600 oldalas analízis hatalmas mennyiségű adatot tartalmaz az erza-mordvin névszóképzőkről. Vajon van-e még olyan uráli nyelv, amelynek a képzőrendszerét ilyen alapossággal kutatták volna?!

Mivel nincsen megbízható mordvin etimológiai szótár, ezért nagyon nagyszámú az ismeretlen eredetű szó. A legnagyobb nehézséget az okozza, hogy a mai erza szavak alapján hogyan lehet meghatározni az uráli, illetve a későbbi alapnyelvekben keletkezett képzőket. Nehéz megválaszolni azt a kérdést, hogy a képzőnek látszó elem valóban képző-e vagy például egy jövevényszó tövéhez tartózó elem. A régi finnugor szókészlet esetében a képző gyakran csak az erza szónak a rokon nyelvi megfelelőkkel való összevetésével állapítható meg. A teljes igazságot sok esetben lehetetlen kideríteni. Ezt a nyomozó munkát Maticsák Sándor megbízhatóan végezte el, és a régi örökséghez tartozó képzők esetében olyan messzire jutott, amennyire a ma rendelkezésre álló adatok alapján egyáltalán lehetséges.

Turun yliopisto
Suomi ja sen sukukielet, suomen kieli
20014 Turun yliopisto • www.hum.utu.fi/oppiaineet/suomi/
Puhelin (toimisto) (02) 333 5290 • Faksi (02) 333 5312

A szerző elkülönítette a régi örökséghez tartozó képzőket és azok előfordulásait a mai mordvin nyelvben használatos főnévképzőktől, amelyeket a harmadik fejezetben tárgyal. E képzőkből 15 van, és ezeken kívül még néhány orosz eredetű képző tartozik ide. A képző és az esetrag egymástól való megkülönböztetése az erzában nem problémamentes, például a *-ńek* és a *-cek* képző közelebb áll az esetragokhoz, mint a képzőkhöz. A *-ška* és a *-vtomo* pedig a mordvin nyelvtanokban esetragként szerepel (komparativus és abessivus), bár a legtöbb előfordulásuk képzőnek tartható. A *-ška*-t a grammatikalizáció kapcsán is lehetne tárgyalni, ha feltételezzük, hogy a mordvin *ška* 'idő' jelentésű szóból származik (vö. Bartens 1999: 80).

A különböző korokból való anyagok alapján Maticsák Sándor feltárja a képzők fejlődésének a történetét. Például az *-lma, -lmo*, ami Damaskin anyagában általánosabb, a mai nyelvben ritkává vált. A *-či* és a *-ma, -mo* képző szorította ki. A szerző rámutat a szuffixumok frekvenciabeli különbségeire is, például a legtöbb korábbi tanulmányban a *nomen actionis et instrumenti* képzőnek három variánsát adják meg, a *-mo, -ma* és *-me*-t. Maticsák Sándor korpuszának több, mint 2500 példája közül csak 17 *-me* fordul elő, míg a neologizmusokban a *-ma* alak a leggyakoribb.

A negyedik főfejezetben a szerző a grammatikalizációval keletkezett képzőket és az egyéb, egyelőre bizonytalan státuszú elemeket tárgyalja. A disszertáció írója először röviden ismerteti a grammatikalizálódás alapelveit, majd alkalmazza ezeket a korpusz anyagának vizsgálata során. Az egyik véglet a "nyelvtörténetileg helytelen módszerrel önkényesen leválasztott szóelemek" és a "képzőnek tekinthető elemek", valamint a köztük helyet foglaló nagy számú, még összetett szó második komponensének tekintendő elem, amelynek egy része már "megindult a képzővé válás útján". Maticsák Sándor különböző korokból származó Biblia-fordításokat és az azokban használt kifejezéseket hasonlítja össze. Grammatikalizálódással létrejött képzők vagy képzővé vált elemek csak a legújabb, az 1996-os fordításokban találhatók. A korábbi (1889-ből való) szövegekben ezek helyett többek között mellékneveket vagy infinitivusi alakokat használtak. A grammatikalizációt tárgyaló több, mint száz oldalas fejezet remek egységet képez az amúgy is kiváló munkában.

Az ötödik fejezet a melléknévképzőkkel foglalkozik. Ezek közül több identikus a
főnévképzőkkel, de "produktivitásuk és etimológiai átláthatóságuk között igen nagyok a különbségek". A szerző szerint az UEW-ben 499 olyan névszó található, amelynek az erzában van megfelelője. Ezek közül csak 28 olyan, amelynek a jelentése pusztán melléknévi (az uráli nyelvekben a főnév és a melléknév közötti különbség gyakran csak a szó mondatbeli funkciójából derül ki). Az erzában 14 olyan melléknévképzőt határozott meg, amelyeknek egy része azonos jelentésű és egymással felcserélhető.
Az utolsó rövid fejezetekben Maticsák a számnevek és az igenevek képzőit tekinti át.
Mivel a téma a névszóképzők, ez utóbbiak talán a teljesség kedvéért kerültek bele a tanulmányba. Az infinitivusi alakokhoz olyan sok, a névszóktól eltérő tulajdonság tartozik, hogy ezeket ki is lehetett volna hagyni a tanulmányból.

Maticsák Sándor akadémiai doktori értekezése olyan nagy terjedelmű és alapos, hogy opponensi véleményemben csak általános képet tudtam adni róla. A disszertációban minden egyes erza névszóképző külön-külön több, különböző szempotból került elemzésre. A több, mint 600 oldalas disszertáció hatalmas mennyiségű részletet tartalmaz, amelyekből meggyőző egész született.

Turun yliopisto
Suomi ja sen sukukielet, suomen kieli
20014 Turun yliopisto • www.hum.utu.fi/oppiaineet/suomi/
Puhelin (toimisto) (02) 333 5290 • Faksi (02) 333 5312

Turun yliopisto
University of Turku

A disszertáció által az erza-mordvin névszóképzőkről, azok minőségéről, funkciójáról, történetéről és fejlődéséről adott átfogó kép már önmagában tudományos eredmény, amelynek az újszerűsége és érdeme benne foglaltatik mind az egészben, mind pedig az analízisnek azokban a részeiben, amelyekből az egész áll: új etimológiákban, a szuffixumok korára és eredetére vonatkozó következtetésekben. Maticsák Sándor verifikálja az állításait és akadémiai doktori értekezésében megalapozott eredményekkel szolgál. Egyúttal sokak véleményét megcáfolja — többek között az enyémet — azzal kapcsolatban, hogy az erza névszóképzés eltűnt volna, és hogy új szavak nem születnének egyáltalán szóképzéssel.

Maticsák Sándor doktori értekezésének téziseit elfogadom új tudományos eredményként, és a doktori disszertációját nyilvános vitára alkalmasnak tartom.

Turku, 2016. szeptember 15.

Sirkka Saarinen
professzor
a Turkui egyetem

Turun yliopisto
Suomi ja sen sukukielet, suomen kieli
20014 Turun yliopisto • www.hum.utu.fi/oppiaineet/suomi/
Puhelin (toimisto) (02) 333 5290 • Faksi (02) 333 5312